

Ebba Noland

Våld, fara och avvikningar

– mediernas porträttering av rättspsykiatrisk vård i Sverige

Violence, risk, and escapes: Media portrayal of forensic psychiatric care in Sweden

The aim of this text is to highlight how forensic psychiatric care is portrayed in Swedish media, exemplified through a study of all articles mentioning Swedish forensic psychiatry over a five-year period. The material, which includes 87 written articles, has been analyzed using qualitative content analysis. An inductive approach was applied to develop codes, categories, and broader themes. The overarching themes identified in the material are consistently negative: they address the failure of the justice system, the failure of forensic psychiatric care, and the danger posed by future patients. Media reporting is likely the primary source of knowledge about forensic psychiatric care for many individuals, which may influence both the outcomes of such care and the ability of forensic psychiatric patients to reintegrate into society after treatment. The predominantly negative media coverage risks contributing to fear and negative attitudes toward both forensic psychiatric care and its patients.

Keywords: Forensic psychiatry; media reporting; attitudes; stigmatization

Ebba Noland är adjungerad universitetsadjunkt vid institutionen för socialt arbete, Umeå universitet

Kontakt: ebba.noland@umu.se

Introduktion

Medier spelar en central roll i samhället som opinionsbildare, särskilt genom sin makt att styra vilka frågor som ges utrymme i det offentliga rummet (SOU 2005:56, 2005). Under senare år har mediernas påverkan på allmänhetens uppfattningar om exempelvis brottslighet ökat, delvis som en följd av digitaliseringens incitamentsstruktur. Mediebevakning av brott har i ökande grad kommit att kopplas till kommersiella intressen, där omfattande rapportering om brottsliga händelser genererar trafik och därmed intäkter (Champagne-Buckley, 2019).

Förtroendet för media har i sig visat sig ha betydelse. Kort-Butler och Habecker (2018) fann att individer som uppfattar medier som trovärdiga informationskällor tenderar att känna starkare ilska kopplade till brottslighet. Detta tyder på att sambandet mellan medierapportering och allmänhetens attityder är komplext: både innehållet i rapporteringen och publikens förhållningssätt till media påverkar hur och vilka attityder som formas gentemot brott och dess förövare. Samtidigt är det väl etablerat att en sådan koppling existerar.

När det gäller mediernas framställning av psykisk ohälsa har tidigare forskning visat att denna ofta kopplas till våld och kriminalitet, vilket kan påverka attityder inte bara mot individer som begått brott, utan mot personer med psykisk sjukdom i allmänhet (Ross m. fl., 2022). För personer utan specialistkunskap eller personligt engagemang i frågan utgör mediebevakningen ofta den huvudsakliga – och ibland enda – informationskällan. Därför är det rimligt att anta att den bild som förmedlas i media kan forma uppfattningen om hur den aktuella gruppen "är".

Rättspsykiatrisk vård är en tidsbestämd påföljd som i Sverige kan utdömas till personer som begått ett brott med fängelse i straffskalan och som, vid en rättspsykiatrisk undersökning, bedömts lida av en allvarlig psykisk störning (SFS 1991:1129). Årligen överlämnas cirka 300 personer till rättspsykiatrisk vård, vilket motsvarar endast 0,5 % av alla som lagförs för brott (Brottsförebyggande rådet, 2024). Gruppen rättspsykiatriska patienter är således liten. Det för det sannolikt att få människor i samhället har egen erfarenhet av rättspsykiatrisk vård som patient eller anhörig, vilket ökar mediebildens betydelse för hur vårdformen och dess patienter uppfattas.

Denna situation kan få flera konsekvenser. En möjlig effekt är att medierapporteringen inte bara påverkar opinionen, utan även politiska beslut med direkt relevans för rättspsykiatrisk vård. För majoriteten av de patienter som döms till rättspsykiatrisk vård kombineras vården med särskild utskrivningsprövning (SUP), vilket gäller för cirka 78 % av fallen (Sivak m. fl., 2023). För personer som erhållit rättspsykiatrisk vård utan SUP ska framför allt vårdbehovet beaktas vid beslut om vårdens upphörande (SFS 1991:1129). Rättspsykiatrisk vård förenad med SUP får dock endast upphöra om det, utöver att den psykiska sjukdomen bedöms vara behandlad och återfallsrisken låg, även föreligger personliga omständigheter i övrigt som inte

talar emot ett upphörande (SFS 1991:1129). I praktiken innebär detta ofta att olika stödinsatser behöver finnas på plats – såsom boende bemannat med personal, ekonomiskt bistånd, god man eller förvaltare – innan vården kan avslutas (Noland m. fl., 2023). Eftersom många patienter har behov av sådana insatser, blir den rättspsykiatrisk vården i praktiken beroende av tillgången till samhälleliga resurser. Därmed kan patienternas liv efter vårdens upphörande indirekt påverkas av politiska beslut om resursfördelning. Politiska beslut kan påverkas av både traditionella och sociala medier (Zhuravskaya m. fl., 2020).

Mediebilden kan även ha betydelse för hur både nuvarande och tidigare rättspsykiatriska patienter bemöts i samhället. Beroende på hur de framställs kan medierapporteringen bidra till exempelvis ökad stigmatisering eller ökad acceptans. Attityder från allmänhetens och olika samhällsaktörer kan påverka både möjligheten till arbete, tillgång till bostad och benägenheten att erbjuda stöd. Attityder gentemot tidigare rättspsykiatriska patienter kan exempelvis förändra sannolikheten för att hitta personer som tar på sig uppdrag som att vara god man eller förvaltare till dessa personer, eller för att hitta en lämplig sysselsättning. På så sätt kan medierapporteringen indirekt påverka möjligheten till återanpassning i samhället.

Att media därmed kan ha en inverkan på vårdens utfall understryker betydelsen av att undersöka hur rättspsykiatrisk vård framställs i det offentliga samtalet, exempelvis i media. Denna studie syftar till att analysera och förstå hur rättspsykiatrisk vård porträtteras i en svensk kvällstidning. För att besvara detta har kvalitativ innehållsanalys använts.

Data och metod

Data

Empirin baseras på artiklar publicerade i Sveriges största dagstidning, *Aftonbladet*, under en femårsperiod. Artiklarna identifierades genom en sökning på termen "*rättspsykiatri*" via Aftonbladets digitala arkiv. Inklusionskriterierna var att artiklarna skulle behandla rättspsykiatrisk vård eller rättspsykiatriska patienter i Sverige och vara publicerade mellan 29 september 2019 och 28 september 2024. Sökningen resulterade i 87 artiklar av varierande längd. Videomaterial exkluderades från analysen.

Valet av Aftonbladet motiveras av tidningens omfattande räckvidd och ställning som Sveriges största nyhetskälla, vilket innebär att dess innehåll har potentiellt stor påverkan på den allmänna bilden av rättspsykiatri. Den initiala ambitionen var att samla material från de fem största svenska nyhetsaktörerna (Aftonbladet, Dagens Nyheter, Expressen, Svenska Dagbladet och TT Nyhetsbyrån) under ett års tid. Det visade sig dock att majoriteten av artiklarna i dessa medier utgjordes av återpubli-

cerat material från TT Nyhetsbyrån – artiklar som även återfanns i Aftonbladet och Expressen. Någon ytterligare originalrapportering inom ämnet förekom endast i kvällstidningarna.

En särskild granskning av material från Expressen visade att även där dominerade åter TT-återpubliceringar, vilket innebar att ett inkluderande av dessa artiklar endast i mycket begränsad utsträckning hade tillfört nytt innehåll. Mot bakgrund av detta beslutades att avgränsa datainsamlingen till Aftonbladet, men att i stället utöka den tidsmässiga omfattningen från ett till fem år. Denna avvägning bedömdes ge en hanterbar datamängd samtidigt som den möjliggjorde en analys av rapporteringen över en längre tid. Det visade sig även värdefullt att inkludera en längre period eftersom mediebevakningen avseende rättspsykiatrisk vård under perioden tenderade att intensifieras i samband med uppmärksammade händelser och därefter avta. För en fullständig lista över inkluderade artiklar, se Bilaga 1.

En ytterligare förlängning av tidsperioden visade sig inte vara möjlig på grund av tekniska begränsningar i Aftonbladets sökfunktion, som inte visade resultat äldre än fem år. Det är oklart om detta beror på brist på äldre material eller på sökverktygets begränsningar.

Analysmetod

För att besvara studiens syfte genomfördes en kvalitativ innehållsanalys, ett tillvägagångssätt som möjliggör både manifest och latent analys av textmaterial Graneheim och Lundman (2004). Metoden är särskilt lämpad för att analysera medietexter, eftersom den möjliggör tolkning av såväl det explicit uttryckta som det underliggande budskapet i materialet.

En induktiv ansats har tillämpats, där koder och teman genererats direkt utifrån det empiriska materialet. Syftet har varit att låta materialet självt styra analysen, snarare än att utgå från en förutbestämd teoretisk referensram.

Analysarbetet har genomförts enligt de steg som beskrivs av Graneheim och Lundman (2004): samtliga artiklar lästes inledningsvis i sin helhet för att skapa en övergripande förståelse. Vid en andra genomläsning identifierades meningsbärande enheter, det vill säga textavsnitt i rubriker och brödtext som bedömdes vara relevanta i relation till forskningsfrågan. Dessa kondenserades för att återge kärnan i innehållet utan att förvanska dess betydelse. Därefter abstraherades och kodades materialet, varpå koder med liknande innebörd grupperades i kategorier. Slutligen organiserades dessa i övergripande teman som speglar latent mönster i materialet. En översikt av den tematiska strukturen återfinns i Tabell 1. Som det beskrivs av Graneheim m. fl. (2017) har det manifesta innehållet använts i de meningsbärande innehållet och för formulering av kategorierna, medan de teman som använts snarare speglar det latent innehåll. Graneheim m. fl. (2017) beskriver att ett tema representerar en "röd tråd"

som löper mellan olika kategorier men är mer abstrakt än en kategori. Därför har det mer latenta innehållet i texterna använts för att ta fram de olika teman som funnits i materialet.

Reflexivitet

Reflexivitet innebär en medvetenhet om hur forskarens egna erfarenheter och förståelse kan påverka både datainsamling och analys (Krippendorff, 2004). Min förståelse bottnar dels i att jag forskar om rättspsykiatriska patienter och därigenom tagit del av en omfattande mängd tidigare forskning inom området, dels i min yrkeserfarenhet från en rättspsykiatrisk klinik i Sverige, där jag även innehar rollen som presstalesperson. Även om inga uttalanden från mig förekommer i det analyserade materialet, bär jag med mig erfarenheter av hur journalister tolkar och återger mina uttalanden. Denna erfarenhet påverkar min tolkning av medierapportering inom området.

Min yrkesroll och närhet till det rättspsykiatriska fältet gör mig till en del av det system som artiklarna behandlar, vilket oundvikligen påverkar min förståelse av och reaktion på innehållet. Jag har under analysen aktivt reflekterat kring denna position, med ambitionen att sätta egna känslor och uppfattningar åt sidan och i stället fokusera på vad som faktiskt uttrycks – manifest och latent – i materialet. Trots denna strävan kan min omfattande förståelse inte helt frångås, vilket utgör en viktig kontext att beakta vid tolkning av resultaten.

Resultat

Artiklarnas innehåll kan delas in i tre övergripande teman. Dessa tre teman benämns "Den rättspsykiatriska vården misslyckas", "Rättssystemet misslyckas" och "Farlighetsberättelser om framtida patienter", se Tabell 1. Nedan kommer dessa teman att presenteras var för sig.

Tabell 1. Teman, kategorier och koder avseende medierapportering om rättspsykiatrisk vård 2019-2024.

Tema	Rättssystemets begränsningar Den rättspsykiatriska vården misslyckas			Farlighets-berättelser om framtida patienter
Kategori	Systemets utformning	Problem under vården	Problem efter vården	Uppmärksammade brott
Koder	Överfulla kliniker Tandlös lagstiftning	Patienter avviker Våld på rättspsykiatrisk klinik Bristande arbetsmiljö	Tidigare patienter begår brott	Gärningsperson döms till vård Gärningsperson ska genomgå RPU

Rättssystemets begränsningar

En del av medierapporteringen har, snarare än den rättspsykiatriska vården i sig, berört rättssystemets övergripande struktur och därmed rättspsykiatriens grundläggande förutsättningar. Detta tema är nära besläktat med föreställningen om att den rättspsykiatriska vården har misslyckats, men fokuserar i stället på systemrelaterade faktorer, såsom överbelastade kliniker – utan att direkt tillskriva klinikerna ansvaret

Antalet personer som genomgick rättspsykiatrisk undersökning förra året var det högsta på 15 år. Samtidigt bedöms en växande andel av de undersökta lida av allvarlig psykisk störning. Resultatet: En "fullproppad" rättspsykiatri. (Klintö, 2020)

Formuleringarna i artiklarna är ofta konstaterande snarare än klandrande, och beskriver den ansträngda platssituationen som undvikbar en konsekvens av bredare trender i rättssystemet. Ett antal artiklar publicerades under perioden om rättspsykiatriens platssituation. Dessa innehöll ofta uttalanden från företrädare för vårdverksamheter, med beskrivningar av både till situationen och vilka konsekvenser denna fått. Frågor om varför antalet personer som överlämnas till rättspsykiatrisk vård ökar besvaras varken av de intervjuade eller av artikelförfattaren. Vad som däremot tydliggörs är att utvecklingen för konkrets följder. Ett exempel på en sådan konsekvens är att rättspsykiatriska patienter på grund av platsbrist inom rättspsykiatrien upptar allmänpsykiatriska vårdplatser, vilket i sin tur innebär att vissa regioner förfogar över färre psykiatriska vårdplatser för allmänheten. På så vis riktas kritiken indirekt mot rättssystemets funktion snarare än den rättspsykiatriska vården.

Under detta tema ryms även en politisk debatt. I samband med en uppmärksamrad avvikning med stora negativa konsekvenser publicerades exempelvis en debattartikel skriven av en partiledare för ett riksdagsparti med syfte att framhäva politiska

makthavares roll i systemets utformning: "Vi förväntar oss att regeringen och justitieministern inte bara konstaterar problemen och att de måste tas tag i. De måste agera" (Busch & Carlson, 2021).

Här har fokus lyfts bort från såväl enskilda vårdare som den aktuella kliniken och dess tillvägagångssätt, bortom den rättspsykiatriska påverkanssfären till en kriminalpolitisk arena där skribenten kräver att regeringen och justitieministern "inte bara konstaterar problemen" utan agerar. Den specifika sakfrågan rör att en patient kunde avvika, och att tillräckliga resurser efter rymningen inte lades på att återfinna den avvikne. I texten behandlas frågan dock som en symbol för ett större problem och ett mer allmänt tecken på ett bristfälligt fungerande rättssystem. Artikeln visar tydligt hur (kvällstidnings-)media även agerar politisk arena, genom att utrymme lämnas åt politiska aktörer för att förmedla sitt budskap och kritisera den sittande regeringen. Här kan en politisk aktör, med en upprörande och aktuell händelse som bakgrund, kräva aktion från den sittande regeringen och framhäva den sittande regeringens brister med rättspsykiatri som symbol.

Det är inte Aftonbladets journalister som har uttryckt kritiken mot rättssystemet, men som ansvarig utgivare har tidningen valt att ge plats åt argumenten. Därmed bidrar rapporteringen till en övergripande bild av ett rättssystem som uppfattas som bristfälligt rättssystem, där budskap som "Sverige förtjänar bättre" (citat ur ovan nämnda artikel) förstärker föreställningen om brister i systemet.

Den rättspsykiatriska vården misslyckas

En stor del av alla artiklar i analysmaterialet berörde olika typer av problem som förekommit under pågående rättspsykiatrisk vård. Gemensamt för dessa artiklar är att de beskrev händelser som kan tolkas som misslyckanden för den rättspsykiatriska vården, det vill säga olika typer av negativa händelser som kunde, eller framställdes som att de kunde, ha undvikits.

Problem under vården

Den enskilt vanligaste typen av artikel (lite drygt 40% av alla insamlade artiklar) om rättspsykiatri och/eller dess patienter rör avvika patienter. Det rör sig ofta om korta notiser om att någon patient avvikit eller om att en avviken patient återfunnits. Ett exempel är följande: "En man som tidigare har klassats som farlig har rymt från en låst rättspsykiatrisk avdelning i Falköping, rapporterar Expressen" (Sundbeck, 2023).

Här görs inga utläggningar om hur rymningen gått till utöver att avdelningen varit låst. I exemplet ovan blir därför termen "rymt" korrekt använd. Värt att notera blir dock användandet av (olika böjningsformer av) ordet "rymning" genomgående. Enligt de definitioner som används i officiella material (ex. Sveriges kommuner och regioner, 2024) är en rymning ett tillfälle där någon tar sig ut från en låst klinik på något

sätt. När en patient i stället inte kommer tillbaka från någon beviljad friförmån är den korrekta termen i stället att denna har avvikit. I medierapporteringen är det också tydligt att när verksamhetsföreträdare citeras använder de nästan uteslutande denna term, eftersom faktiska rymningar är mycket ovanliga inom rättspsykiatri (Sveriges kommuner och regioner, 2024).

Under de senaste veckorna har två dömda brottslingar rymt från rättspsykiatri i Umeå. Avvikelserna har skett när personerna har varit ute i samhället, antingen under övervakning av personal eller under så kallad frigång, rapporterar SVT Nyheter Västerbotten.

– Vi försöker vara ute mycket med patienterna. En avvikning ska inte hända men det kan hända ändå, säger Marina Uppenberg, tillförordnad verksamhetschef på psykiatriska kliniken vid Norrlands universitetssjukhus, till kanalen. (Silva, 2022)

Användningen av ordet ”rymning” kan förklaras av dess tydlighet och tillgänglighet i vardagligt språkbruk, men detta medför att rapporteringen ofta ger en missvisande bild av incidentens allvar och karaktär. För dem som är insatta i definitionerna skapas ett intryck av att det är vanligt att patienter tar sig ut från låsta avdelningar, trots att sådana fall är mycket sällsynta. Oavsett terminologi betraktas dock varje avvikelse som ett misslyckande från vårdens sida. Artiklarna beskriver dessutom ofta den avviknes brottshistorik och huruvida personen bedömts som farlig, vilket ytterligare förstärker bilden av vården som otillräcklig – varför fick en farlig patient möjligheten att avvika?

Brott under pågående vård

Det förekom också rapportering om brott som begåtts av patienter under pågående vård, både inne på vårdavdelningar och på permission eller i öppen rättspsykiatrisk vård.

Dessa artiklar är ofta kortfattade, men vissa enskilda händelser ges omfattande utrymme, särskilt när de varit allvarliga. En särskilt allvarlig incident ledde till en omfattande rapportering om både patientens avvikning, misstanke mot denne, och rättsprocessen där patienten sedan åtalades för brottet som begicks under en avvikning (det vill säga under pågående rättspsykiatrisk vård).

En man knivmördades i Rissne i januari av en man som rymt från rättspsykiatriska kliniken i Huddinge månaden innan. Där satt mannen dömd till sluten vård efter att ha knivmördat en ung man på en gymnasieskola 2017. Mannen lyckades rymma från rättspsykiatri under en promenad, där antalet vårdare var färre än antalet patienter. (Tanha, 2021)

Rapporteringen om sådana händelser innefattar inte bara det aktuella brottet utan även den dömdes tidigare brott. Precis som för artiklar som rör avvikna patienter får denna tilläggsinformation effekten att förstärka intrycket av rättspsykiatrins misslyckande, eftersom indexbrottet (brottet för vilket personen dömts till rättspsykiatrisk vård) ofta är allvarligt. Sammantaget bidrar denna typ av artiklar till en berättelse där den rättspsykiatriska vården framställs som bristfällig, oförmögen att förebygga farliga situationer och skydda allmänheten.

Rättspsykiatrin är en otäck arbetsplats

En tredje underkategori av problem under pågående rättspsykiatrisk vård rör arbetsmiljöproblem. Ett exempel på detta är en anmälan om arbetsmiljöproblem fick medial uppmärksamhet:

I anmälan skriver skyddsombudet att "ständig brist på personal med minimal bemanning innebär att säkerheten för både personal och patienter är undermålig och att patienternas aktiviteter äventyras". Skyddsombudet menar också att det är för många utbildade och oerfarna sommarvikarier vilket ger utrymme för patienter att ta sig friheter. (TT Nyhetsbyrån, 2022)

I artikeln ges inga uppgifter om hur frekvent dessa problem förekommer, eller några konkreta omständigheter som kontextualiserar påståendena. För en genomsnittlig läsare är det antagligen inte självklart vad det innebär när "patienternas aktiviteter äventyras", men formuleringar som "undermålig säkerhet" och "patienter som tar sig friheter" ger ett tydligt intryck av allvarliga brister.

Genom att citera direkt ur anmälan förhåller sig Aftonbladets journalist neutral i sin återgivning, men några ambitioner att balansera upp det som sägs med vårdens perspektiv eller aktuella omständigheter görs alltså inte. Läsaren ges därmed frihet att själv föreställa sig omfattningen av personalbristen är och vilka konsekvenser bristen på erfarenhet hos sommarvikarier kan få. Sådana artiklar bidrar till bilden av rättspsykiatrin som en arbetsplats präglad av osäkerhet och bristande resurser, med potentiella risker för både patienter, personal och – i förlängningen – samhället i stort.

Problem efter vården

En annan typ av tema rör händelser som inträffat efter avslutad rättspsykiatrisk vård, men där en eller flera tidigare patienter varit inblandade. Liksom vid brott under pågående vård anges ofta vilken typ av brott personen tidigare dömts för. Beskrivningarna av detaljer kring brottets tillvägagångssätt tenderar att vara fyllda, med fokus på inslag som tycks kunna kopplas till den psykiska sjukdomen och tidigare rättspsykiatrisk vård. Ett vanligt grepp i artiklarna var att citera tidigare utlåtanden och domar från den rättspsy-

kiatriska vårdtiden och kontrastera dessa mot det aktuella brottet, medan läsaren själv fick dra slutsatsen om eventuella brister. Ett exempel är följande: "Mannen släpptes från rättspsykiatri i fjol då tillståndet bedömdes som 'stabilt'" (Hällsten & Sundbeck, 2023).

I exemplet ovan används exempelvis "stabilt" inom citattecken, vilket kontrasteras mot beskrivningar av hur personen kastat brinnande föremål mot polisen. Användningen av citattecken framhäver det absurda i att någon kunnat uttrycka sig så angående en person som ett år senare kastat brinnande föremål. En underton av ifrågasättande kan urskiljas, liksom ett ifrågasättande av både beslutet i sig och de grunder på vilka beslut om vårdens upphörande fattades.

Denna typ av formuleringar, i kombination med vikten som läggs vid att en person som begår något brott tidigare varit rättspsykiatrisk patient, bidrar till en bild av att beslut om vårdens upphörande är osäkra och potentiellt godtyckliga. Det implicita budskapet blir att den rättspsykiatriska vården har misslyckats och därmed kan anses bära ett visst ansvar för att återfallsbrottet har kunnat begås.

Farlighetsberättelser om framtida patienter

Ytterligare ett återkommande tema där rättspsykiatrien omnämns gäller fall där en gärningsperson kan tänkas bli föremål för rättspsykiatrisk vård i framtiden. Liksom vid rapportering av brott som begåtts av personer som är eller tidigare varit rättspsykiatriska patienter återges detaljer kring brotts tillvägagångssätt i detalj, särskilt om dessa innehåller inslag som kan uppfattas som bisarra och/eller associerade med psykisk sjukdom.

Mannen trodde att hans före detta klasskompis var en rysk agent. Han gick till attack mot henne med kniv och dödade hennes mamma vid bostaden. Nu döms den 27-årige mannen för mord och mordförsök och påföljden blir rättspsykiatrisk vård (Nordström, 2023).

Denna typ av beskrivningar förekommer både när gärningspersoner fått påföljden rättspsykiatrisk vård, som i exemplet ovan, och i tidigare skeden då en rättspsykiatrisk undersökning ska genomföras men utfallet ännu är okänt. Trots att dessa artiklar i strikt mening inte behandlar rättspsykiatrisk vård som sådan, är det sannolikt att de bidrar till allmänhetens föreställningar om rättspsykiatrien och dess patienter.

Genom att levandegöra gärningspersoner som potentiella rättspsykiatriska patienter, ofta utan nyansering av omständigheter eller bakgrund, förstärks bilden av rättspsykiatrien som en vårdform för personer som begår spektakulära och oförklarliga våldsdåd. I dessa framställningar reduceras ofta individens agerande till ett uttryck för psykisk sjukdom, vilket i sin tur riskerar att cementera föreställningar om en direkt och självklar koppling mellan psykisk ohälsa och farlighet.

Diskussion och slutsatser

En granskning av de senaste fem årens medierapportering om rättspsykiatri visar på återkommande teman: *"Den rättspsykiatriska vården misslyckas"*, *"Rättssystemets begränsningar"* och *"Farlighetsberättelser om framtida patienter"*. Dessa teman samverkar för att skapa en genomgående negativ framställning av rättspsykiatri – som en farlig arbetsmiljö, med farliga patienter, där bristfälliga beslut fattas och där rättssystemets utformning lett till överfulla kliniker. Positiva inslag eller mer nyanserade skildringar av omständigheter är frånvarande.

Det är begripligt att vissa händelser får medialt genomslag, särskilt sådana med högt nyhetsvärde som avvikelser eller andra händelser som kan innebära fara för allmänheten. Den rättspsykiatriska vårdens uppdrag är att vårda personer som i många fall bedömts utgöra en fara för allmänheten. Därför är det kanske inte förvånande att positiva händelser sällan uppmärksammas, nyhetsvärdet hos positiva nyheter om rättspsykiatrisk vård är för lågt. Denna text syftar inte till att ifrågasätta rapporteringens legitimitet eller sanningshalt. De flesta av de granskade artiklarna är sakliga och återger fakta, även om vissa ordval kan vara missvisande. Samtidigt är det rimligt att anta att en så entydigt negativ rapportering får konsekvenser.

Det är omöjligt att veta hur en annorlunda medierapportering hade påverkat samhället. Tidigare forskning pekar dock på att media spelar en central roll i hur människor uppfattar verkligheten (Camauër & Nohrstedt, 2006). En mer nyanserad framställning hade sannolikt kunnat ge en bredare bild av rättspsykiatrisk vård, vilket i sin tur hade kunnat bidra till minskad stigmatisering och förbättrade livsvillkor för patienter efter den rättspsykiatriska vårdens avslut. En ensidig mediebild som förknippar rättspsykiatri med våld och misslyckanden riskerar att påverka såväl politiska beslut (Zhuravskaya m. fl., 2020) och enskilda individers attityder och handlingar. Det kan skapa ovilja att inkludera eller samarbeta med tidigare patienter i arbetsliv, boende eller andra sammanhang. Dessutom kan negativa stereotyper internaliseras av de tidigare patienterna själva, vilket riskerar att leda till social isolering (Vahabzadeh m. fl., 2011).

Medierapporteringens påverkan på opinion och politik kan alltså indirekt påverka även de rättspsykiatriska patienterna. Detta kan ske på flera olika sätt. Tidigare forskning har visat att många patienter är i behov av olika typer av stöd från samhället efter vårdens upphörande (Noland m. fl., 2023). Det finns också belägg för att stödinsatser, exempelvis från god man och/eller förvaltare, är associerat med lägre sannolikhet för såväl avbruten läkemedelsbehandling som återfall i brott (Noland & Strandh, 2021, Noland m. fl., 2024, Noland, 2025). Det visar att sådana insatser är både vanliga och viktiga för livet efter vårdens upphörande. Samtidigt råder brist på personer som är villiga att ta på sig uppdrag som gode män och förvaltare (Sveriges Television Öst, 2024) - en brist som inte är specifik för denna grupp men som kan förvärras av

stigmatisering. Det är därför rimligt att anta att en negativ mediebild kan försvåra rekryteringen av personer som kan tillhandahålla olika typer av stöd, vilket i sin tur minskar tillgången till viktiga brottspreventiva insatser. I förlängningen riskerar detta att skapa en ond cirkel: ökat återfall i brott ger upphov till ytterligare negativ rapportering, som i sin tur ökar stigmatiseringen och resursbristen. Medierna går därmed från att vara observatörer till att bli aktörer i samhällsutvecklingen.

Den negativa rapporteringen om rättspsykiatriska patienter kan även påverka personer med allvarlig psykisk sjukdom som inte dömts för brott. När psykisk sjukdom lyfts fram i nyhetsrapporteringen i sammanhang där den inte är central, finns en risk att detta bidrar till att befästa negativa stereotyper - både i det omgivande samhället och hos de personer som identifierar sig med dessa beskrivningar (Vahabzadeh m. fl., 2011). Ross m. fl. (2022) rekommenderar att psykisk sjukdom bara bör nämnas när det är relevant, att egenlevda erfarenheter bör ges större utrymme, och att sociala bakomliggande faktorer också bör synliggöras.

Psykisk sjukdom i vissa fall kan vara relevant att nämna, särskilt när det gäller rättspsykiatriska patienter. Det analyserade materialet visar dock en tydlig frånvaro av både personliga röster och sociala sammanhang. Den svenska kvällstidningsrapporteringen motsvarar därmed i begränsad utsträckning de rekommendationer som förespråkas i tidigare forskning.

Materialet innehåller ytterst lite direkt kritik mot rättspsykiatrin, med undantag för artiklar där exempelvis ett skyddsombud uttryckt sådan kritik. Däremot förmedlas ett underliggande budskap genom avsaknaden av positiva omdömen eller beskrivningar av den rättspsykiatriska vården. Skildringar av händelser under eller efter rättspsykiatrisk vård fungerar ofta som indirekt kritik. När det gäller händelser som äger rum under vårdtiden är detta i viss mån berättigat, eftersom patienter inte ska exempelvis avvika från friförmåner. Den som enbart tar del av rapporteringen i Aftonbladet får dock inte veta att det är mindre än 1 promille av alla friförmåner som leder till avvikelser (RPK Sundsvall, personlig kommunikation, 2025) utan exponeras enbart för de mest allvarliga fallen. Detta skapar en snedvriden bild där det framstår som att avvikelser är vanliga.

Kan rättspsykiatrin klandras för tidigare patients brott?

Kan rättspsykiatrin klandras för tidigare patients brott? De teman som identifierats i medierapporteringen bidrar till en föreställning om att brott som begås av tidigare rättspsykiatriska patienter är något som borde ha förhindrats. Det antyder ett kvarstående ansvar hos den rättspsykiatriska vården, även efter att tvångsvården formellt avslutats. I nyhetsrapporteringen betonas ofta patientens tidigare vårdstatus, medan sociala eller strukturella faktorer bakom återfallet sällan får utrymme. På så sätt förstärks bilden av att rättspsykiatrin bär ett långvarigt ansvar för individens handlingar

– vilket väcker grundläggande frågor om ansvarsfördelning och förväntningar.

Frågan om den rättspsykiatriska vårdens klandervärdhet vid återfall efter vårdens upphörande är dock komplex, inte bara juridiskt utan även filosofiskt. Vad innebär det för samhället när en persons tidigare vårdshistorik görs offentlig vid återfallsbrottslighet? Å ena sidan har den rättspsykiatriska vården en skyldighet att ta risken för återfall i brottslighet av allvarligt slag i beaktan vid beslut om vårdens upphörande för de flesta patienter (SFS 1991:1129). I det ljuset kan återfall i brott efter vårdens upphörande ses som ett misslyckande. Detta leder dock till följdfrågor: Betyder det att vården alltid är delvis ansvarig vid återfall - även om återfallsbrottet sker decennier efter vårdens upphörande?

Å andra sidan är bedömningar av risk för återfall i brottslighet av allvarligt slag just det - bedömningar. Även om riskbedömningsforskningen genererat metoder för bedömning av risk som är bättre än slumpen (Ogonah m. fl., 2023), finns det inga verktyg som med säkerhet kan förutsäga framtida brott. Riskfaktorer väger olika tungt för olika personer, och även omständigheter utanför individen spelar roll för risken för att en person ska begå nya brott (Heylen m. fl., 2023, Bonta m. fl., 2014, Eisenberg m. fl., 2019). Om detta stämmer, kan då de som fattar beslut om vårdens upphörande göra mer än kvalificerade bedömningar och bör de hållas ansvariga för allt som sker därefter? Givet att ingen riskbedömning är 100% säker, framför allt inte över längre tid, skulle det enda sättet att undvika ansvar att aldrig skriva ut någon patient över huvud taget - vilket i sin tur vore både etiskt och juridiskt problematiskt. Den svenska lagstiftningen avseende rättspsykiatrisk vård har redan tidigare kritiserats för att medföra tvångsvård av personer utan vårdbehov, vilket bryter mot Hawaiiideklarationen (World Psychiatric Association, 1977). Frågan om ansvar vid återfall är därför djupt komplex och utan enkla svar.

Defensiv psykiatri

Medierapporteringen kring händelser som involverat nuvarande eller tidigare patienter är ofta intensiv. Beslutsfattare som ansvarar för att förlänga eller avsluta tvångsvård är inte opåverkade av detta informationsflöde – de är själva en del av det samhälle som tar del av nyheterna. Den upprepade exponeringen för negativa skildringar kan bidra till en ökad försiktighet i beslut, vilket i sin tur kan leda till en mer defensiv praxis. Under de senaste åren har vårdtiderna inom rättspsykiatri ökat markant – något som även uppmärksammats i medierna och ingår i det analyserade materialet. Det är möjligt att denna utveckling åtminstone delvis kan förklaras av ett ökat tryck på beslutsfattare att undvika risker.

Liknande fenomen har observerats inom andra delar av psykiatri. Lundahl m. fl. (2018) visade exempelvis att tvångsvård av personer med självskadebeteende ibland förlängs i syfte att skydda vårdgivaren från ansvar, snarare än med hänsyn till

patientens behov. Samma mekanismer kan tänkas vara verksamma inom rättspsykiatri – men då i relation till risk för återfall i brottslighet snarare än suicidrisk. Media och rättssystemet har beskrivits som "allt mer olösligt förbundna" (Pollack, 2001). När rättsprocesser anpassas till nyhetsberättandet får det konsekvenser inte bara för enskilda individer utan även för samhällets politiska inriktning. Framställningar av brott och negativa händelser utan social kontext tenderar att gynna politiska aktörer som företräder lag och ordning (Pollack, 2001), något som i sin tur påverkar hur vård, tvång och ansvar förstås och tillämpas.

Slutsats

Medierapporteringen i Sveriges största kvällstidning om rättspsykiatrisk vård domineras av teman som beskriver vården, rättssystemet och patienterna som misslyckade.

Positiva eller nyanserade beskrivningar är i stort sett frånvarande. Denna ensidiga framställning riskerar att forma både allmänhetens uppfattningar och politiska beslut på ett sätt som försvårar återgång till samhället för de som har varit patienter inom rättspsykiatri. Den mediala beskrivningen kan även förstärka negativa stereotyper och bidra till ökad stigmatisering – inte bara av personer som har varit föremål för rättspsykiatrisk vård, utan också av andra med erfarenhet av psykisk ohälsa. I förlängningen kan medierapporteringen därmed påverka förutsättningarna för vård, stöd och social inkludering – och bli en aktiv del i de samhällsprocesser den annars bara skildrar.

Referenser

- Bonta, J., Blais, J. & Wilson, H. A. (2014). A theoretically informed meta-analysis of the risk for general and violent recidivism for mentally disordered offenders. *Aggression and Violent Behavior*, 19(3), s. 278-287. <http://dx.doi.org/10.1016/j.avb.2014.04.014>
- Brottsförebyggande rådet. (2024). *Kriminalstatistik* [Online]. Brottsförebyggande rådet. Tillgänglig: <https://bra.se/statistik/kriminalstatistik.html> [Hämtad 2024-08-09].
- Busch, E., & Carlson, A. (2021). Mördare kan rymma utan att få något straff. *Aftonbladet*, 23 januari. <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/zg44Vb/mordare-kan-rymma-utan-att-fa-nagot-straff> (Hämtad 2025-11-17).
- Camauër, L. & Nohrstedt, S. A. (2006). *Mediernas vi och dom: mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen. Rapport*. Stockholm: Fritzes.
- Champagne-Buckley, L. (2019). *Media influence on perceptions of crime*. Masteruppsats, University of Houston-Clear Lake, Houston.
- Eisenberg, M. J., Van Horn, J. E., Dekker, J. M., Assink, M., Van Der Put, C. E., Hendriks, J. & Stams, G. J. J. M. (2019). Static and dynamic predictors of general and violent criminal offense recidivism in the forensic outpatient population: a meta-analysis. *Criminal Justice and Behavior*, 46(5), s. 732-750. <https://doi.org/10.1177/0093854819826109>
- Graneheim, U. H., Lindgren, B.-M. & Lundman, B. (2017). Methodological challenges in qualitative content analysis: A discussion paper. *Nurse Education Today*, 56, s. 29-34. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2017.06.002>
- Graneheim, U. H. & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24(2), s. 105-112. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2003.10.001>
- Heylen, B., Caulet, M., Lemieux, A., Seto, M. C., Nicholls, T. & Crocker, A. G. (2023). What happens after discharge from a forensic psychiatric hospital?: an analysis of causally complex patterns of recovery among people found non-criminally responsible on account of mental disorder. *International Journal of Forensic Mental Health*, 22(2), s. 136-146. <https://doi.org/10.1080/14999013.2022.2128111>
- Hällsten, A., & Sundbeck, J. (2023). Knivmannens tidigare attack mot polisen – kastade ”brinnande klot”. *Aftonbladet*, 1 mars. Tillgänglig: <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/8JOkd/knivmannen-i-norrko-ping-kastade-brinnande-klot-mot-polisen> [Hämtad 2025-11-17].
- Klintö, C. (2020). Fullproppad rättspsykiatri spiller över. *Aftonbladet*. Länk ej tillgänglig. [Hämtad 2024-12-02].
- Kort-Butler, L. A. & Habecker, P. (2018). Framing and cultivating the story of crime: the effects of media use, victimization, and social networks on attitudes about crime. *Criminal Justice Review*, 43(2), s. 127-146. <https://doi.org/10.1177/0734016817710696>
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: an introduction to its methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lundahl, A., Helgesson, G. & Juth, N. (2018). Psychiatrists' motives for practising in-patient compulsory care of patients with borderline personality disorder (BPD). *International Journal of Law and Psychiatry*, 58, s. 63-71. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2018.03.005>
- Noland, E. (2025). *Bortom rättspsykiatri. Stöd och risk i tidigare patienters liv*. Doktorsavhandling, Umeå universitet.
- Noland, E., Klötz Logan, F., Sjöström, S. & Strandh, M. (2023). What happens after forensic psychiatric care? A latent class analysis of dimensions of welfare for former forensic psychiatric patients. *BMC Psychiatry*, 23, 937. <https://doi.org/10.1186/s12888-023-05428-x>
- Noland, E. & Strandh, M. (2021). Historical, clinical and situational risk factors for post-discharge reci-

- divism in forensic psychiatric patients – a Swedish registry study. *International Journal of Law and Psychiatry*, 79, 101749. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2021.101749>
- Noland, E., Virtanen, S., Klötz Logan, F., Chang, Z. & Strandh, M. (2024). Post-discharge pharmacological treatment discontinuation of forensic psychiatric patients in Sweden. *Frontiers in Psychiatry*, 15, 1342722. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2024.1342722>
- Nordström, L. (2023). Man döms efter knivattacken mot mor och dotter i Örebro – får rättspsykiatrisk vård. *Aftonbladet*, 19 juni. Tillgänglig: <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/5BenBz/efter-knivattacken-i-orebro-man-doms-till-rattpsykiatrisk-varld> [Hämtad 2025-11-17].
- Ogonah, M. G. T. B., Seyedsalehi, A. M., Whiting, D. D. & Fazel, S. P. (2023). Violence risk assessment instruments in forensic psychiatric populations: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet Psychiatry*, 10(10), s. 780-789. DOI: 10.1016/S2215-0366(23)00256-0
- Pollack, E. (2001). *En studie i medier och brott*. Institutionen för journalistik, medier och kommunikation. Doktorsavhandling, Stockholms universitet.
- Ross, A. M., Morgan, A. J., Wake, A., Jorm, A. F. & Reavley, N. J. (2022). Key stakeholders' recommendations for improving Australian news media reporting of people with severe mental illness, violence and crime. *Advances in Mental Health*, 20(3), s. 253-265. <https://doi.org/10.1080/18387357.2021.1942101>
- SFS (1991:1129). Lag om rättspsykiatrisk vård. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Silva, E. (2022). Två rymningar från rättspsykiatri i Umeå på kort tid. *Aftonbladet*, 30 juni. Tillgänglig: <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/Rr77qd/aftonbladet-direkt?pinnedEntry=915800> [Hämtad 2025-11-17].
- Sivak, L., Forsman, J. & Masterman, T. (2023). Duration of forensic psychiatric care and subsequent criminal recidivism in individuals sentenced in Sweden between 2009 and 2019. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1129993. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1129993>
- SOU (2005:56 2005). *Det blågula glashuset: strukturell diskriminering i Sverige*. Stockholm: Fritzes.
- Sundbeck, J. (2023) "Hotellpyromanen på rymmen". *Aftonbladet*, 17 mars. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/Rr77qd/aftonbladet-direkt?pinnedEntry=1076652> [Hämtad 2025-11-17].
- Sveriges kommuner och regioner. (2024). *Psykiatri i siffror. Kartläggning av rättspsykiatri 2023*. [Online]. Sveriges kommuner och regioner. Tillgänglig: <https://skr.se/skr/tjanster/rapporterochskrifter/publikationer/psykiatrisiffrorkartlaggningavrattpsykiatri2023.82134.html> [Hämtad 2025-04-07].
- Sveriges Television Öst. (2024). *Tre frågor om: därför är det brist på gode män* [Online]. Tillgänglig: <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/ost/tre-fragor-om-darfor-ar-det-brist-pa-gode-man> [Hämtad 2024-10-07].
- Tanha, S. (2021). Rättspsykiatri ändrar rutiner efter Rissnemordet. *Aftonbladet*, 9 mars. <https://www.aftonbladet.se/senastenytt/a/EpzEqA/rattpsykiatri-andrar-rutiner-efter-rissnemordet> [Hämtad 2025-11-17].
- TT Nyhetsbyrån. (2022). Larm från rättspsykiatri: Säkerheten är undermålig. *Aftonbladet*, 23 augusti. <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/mrG4Wq/larm-om-sakerheten-pa-rattpsykiatri> [Hämtad 2025-11-17].
- Vahabzadeh, A., Wittenauer, J. & Carr, E. (2011). Stigma, schizophrenia and the media: exploring changes in the reporting of schizophrenia in major US newspapers. *Journal of Psychiatric Practice*, 17(6), s. 439-446. DOI: 10.1097/01.pra.0000407969.65098.35
- World Psychiatric Association. (1977). *Declaration of Hawaii*.
- Zhuravskaya, E., Petrova, M., Enikolopov, R., Aghion, P. & Rey, H. (2020). Political effects of the internet and social media. *Annual Review of Economics*, 12, s. 415-438. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-081919-050239>